

Шляхи, які ми обираємо

Валерій Марченко

ШЛЯХИ, ЯКІ МИ ОБИРАЄМО

Свій день народження я відзначив у камері під час слідства. 26. Чи конче мусило статися, щоб не минула мене ця чаша?

Енергійна активістка Люда, секретарка з приймальні голови СПУ, запропонувала обрати мене секретарем спілчанського бюро комсомолу. Що дає це звання, було відомо, як відомо й до чого зобов'язує. В газеті я ще міг лавірувати. Уникати одіозно-пропагандистських матеріалів, ховатись за псевдонімом, хоч такої практики керівництво не схвалювало, зрідка писати на догоду, але принаймні, не виявляти ентузіазму. В інтересах справи можна було випробувати шлях адвоката Мартіяна. Та які знання, ідейний чар мав я для неминучого духовного протистояння? Священники-місіонери, перш ніж стати на путь праці во славу Господню, закінчують по два-три теологічних університети. Наші націоналісти з ОУН змалку виховувались на засадах релігійності, а отже, високої моральної стійкості. Всі борці-революціонери читають свою нелегальну літературу. Я жив та виховувався за тоталітаризму, коли нічого подібного не існувало. Моя заборонена література зводилася до промарксистської "Інтернаціоналізм, чи русифікація?" І.Дзюби та кількох недосконалих статей української дореволюційної критики. І виходило, що за місце мусів заплатити душею. Я відмовився. Вочевидь, не кожному із спілчанських комсомольців були властиві гризоти футуристично-ідеологічного характеру, бо за заповітну посаду мертвою хваткою вчепився мій колега Ігор Кравченко, який щойно відслужив рік в армії і завершував роман "Солдатський острів"; не читаючи, можна здогадатися про його військово-патріотичний зміст. Ми зібралися на комсомольські збори, які раніше звичайно проводилися для ухвали рішень, заготовлених заздалегідь меткою Людочкою. Я сидів біля друкарки Тані, яка зажила заслуженої слави дівчини з найкращим бюстом у спілці. І поки доповідачка з кулеметною частотою вистрілювала підсумок нашої розмаїтої, але нездійсненої діяльності (її талант до канцелярської синоніміки просто захоплював), палко намагався схилити сусідку до давно назрілого культпоходу в кіно, вона ж вишукувала день, вільний від навчань на вечірньому відділі в університеті. Отже, коли ми, на обопільну втіху, віднайшли середнє арифметичне щодо дати зустрічі, засідання доходило кінця. Але тут слово забрав Ігор Кравченко. Він з несподіваним пафосом почав говорити про свою службу у війську, відчуття товарищескості, яке пронизує тамтешнє життя, ідейну загартованість воїнів тощо. В цьому здерев'янілому чиновникові я ледве пізнав колишнього однокашника, який не цурався ні жарту, ні чарки. Все ще не знаходячи пояснення тому, що відбувалось, я лагідно запитав у Люди, з чого це він запалав любов'ю до політнавчання. Та, сумно глянувши на годинник, сказала, що Кравченко випробовує на нас реферат "Інтернаціональне виховання в Радянській армії", який доручено йому підготувати парткомом задля вступу до

кандидатів у члени КП РС. Він терзав нас півгодини. Таня, яку після років праці у приймальні титана радянської прози Юрія Збанацького словом уразити було важко, якийсь час прислухалась до потоку казенної мудрости, що струмував з вуст нашого ровесника, а далі з подивом хитнула головою: — Ну, демаго-ог!

Цей трамплін, як можна бачити, діє безвідмовно. З посади комсорга Кравченко став членом КПРС, видав нецікавий і не художній роман "Солдатський острів", вступив до СПУ. Після нього аналогічну кар'єру зробив поет Микола Луків. Щоправда, в цьому випадку, напевно, модифікація — за кордон у нас випускають навіть не кожного члена СПУ.

Під час кореспондентських поїздок на різні Декади, Свята, Дні я міг бачити майбутнє тих, хто йде в літературу подібним шляхом. Це — участь у помпезних, без крихти щирости вечорах, до яких зовсім байдуже доставленим туди в добровільно-примусовому порядку і там-таки вихвалюваним трударям. Це — роль дворушника, який виголошує не свої думки і діє часто не за своїми переконаннями. Це — пиятика за столом святкової учти, що за неї треба платити у вищезазначений спосіб. Це — легше, заможніше життя, ніж у селянина, робітника, вчителя, інженера. Але, Боже ж мій, якою ціною!

З Михайлом Саченком, доки він не перейшов до театрального інституту, ми 2 роки навчалися на філфаці. Отже, спускаючись після лекції на Хрещатик і зустрічаючи тепер уже богемного Миха, я не проминав нагоди потеревенити. Я знав, що він ходить у приятелях Параджанова. Знав, що відомий режисер схвально відгукується про його студентські фільми. Не знав я лише подробиць Михайлових взаємин із КГБ. А взаємини, виявляється, були вельми напруженими. І довідався я про те з цілком несподіваного джерела. Моя близька приятелька Милка, випускниця театрознавчого факультету, мала з Саченком на дружній нозі. Більше того, як і кожний справжній віршотворець, Михайло за предмет обожнювання обрав красуню Милку. Своє почуття він вважав піднесеним та чистим, і, як запевняє прекрасна дама, ніяких сяких-таких видів на неї не мав. Вона-бо була заміжня і тоді щойно народила сина. Ймовірно, в Києві повторювалася Love story* з давньої італійщини: Петрарка-Лаура. Судити про її поетичне вирішення ми зможемо згодом. Якщо, звичайно, вірші не вилучено під час обшуку, як речдоки злочинного мислення. Отже, зітхання безутішно тривали протягом 1972 року (я обмежусь періодом, що стосується висвітлюваної теми), й ось одного літнього дня Милка, зв'язавши мене страшною клятвою про те, що нікому нічого не скажу, розповіла: Михайло зізнався їй — його вкотре вже викликали на Володимирську. ЗЗ. а зараз узяли підписку, що він ніколи більше не писатиме віршів. Крамоли він не писав і раніше, запевнила Милка, то була вишукана талановита лірика, яку видрукували за кордоном. Вона ще раз вирвала з мене клятву, що нікому не скажу, і дала прочитати вірш, який Михайло присвятив їй. За роки, що минули відтоді, ні в пресі, ні в періодиці я не зустрічав прізвища Саченка. Можна й не напружувати уяви: якби він зрадив своїй Музі, його творче життя набуло б друкованих форм.

Одного дня на допиті мова пішла про антирадянські висловлювання в присутності

вчителя української мови та літератури Віктора Кириленка. Я зрозумів, що хтось із свідків-співкурсників дав його в переліку імен, і зараз Сірику залишається доконувати обов'язок. Вітька був хлопець спортовий, і навіть фахові дисципліни його цікавили постільки-поскільки. Про політику я з ним ніколи не говорив у силу хоча б розбіжності уподобань життєвських, не кажу вже, що на цім світі не конче з усіма варто говорити про політику. Події з моїм однокашником розгорталися подальшим чином: Кириленка ревно допитали стосовно особи заарештованого, але, знаючи мене лише за батьковим прізвищем Умрилов, яке я офіційно змінив по закінченню університету, він не міг збагнути, що то за один — Валерій Марченко та чому той вів з ним, незнайомим чоловіком, антирадянські розмови. Врешті-решт (я це все згодом вичитав у протоколі допиту) Віктор згадав, що, на російській філології вчився Василь Марченко, з яким він був знайомий, і вдався до експресивного фразеологічного звороту, через дорогу навприсядки, і що, можливо, той Василь Марченко й проводив антирадянські розмови, але він, Кириленко цього не пам'ятає. Я зрозумів, тут Вітька натякає на той свій стан, коли після любої серцю чарчини-другої, бо хто ж є на світі, щоб був без гріха? (Возний з "Наталки-Полтавки"), увесь "об'єктивний світ сприймається через суб'єкта" (професор Я.Білоштан) не вельми виразно. Нелукавий і добродушний Вітька Кириленко. Він чи не єдиний з допитаних університетських знайомих знайшов у собі сили не погодитись з вимогою кривосвідчення. Хоч міг би, як і інші свідки, згодом виправдовувати намови, підказані кагебістами: той все одно сидить, а нам — жити. За свою непоступливість він поплатився. З республіканського УКГБ на нього в Кривий Ріг надіслали "бомагу" для вжиття належних адміністративних заходів.

А чи можна було мовчати взагалі? Пригадалась доля двох поетів, якою її знав я. Микола Воробйов ходив до університету погано вдягнений, з оберемком книжок під пахвою і дивакуватим виглядом, властивим більшості студентів філософського факультету. З однією проте істинною відмінністю. У виразі його очей не було затурканости. Ми, кияни, які не мешкали з ним у гуртожитку, з подивом витріщались на цього невисокого лисуватого молодого чоловіка, який, переказували, прочитав усього Леніна. Навіщо? Відповіді на цю загадку сфінкса я не чув, бо особисто з Воробйовим знайомий не був. Ті, що дружили з ним, розповідали, що ведеться йому на стипендію не жирно, віршів же друкують обмаль. Чому й гонорару — мишчині слізки. Потім він перевівся до нас на філологічний факультет. Я став бачити його частіше. І серед нас більше заговорили про його творчість. Мої однокурсники читали його недруковані вірші і в один голос запевняли, що це — європейський рівень. Поезія його глибинна, самобутня піде в віки. Про Коротича, Олійника, навіть Вінграновського так ніколи не мовилось. Мій товариш з молодшого курсу Валентин обрав собі тему курсової роботи "Поетичний світ Миколи Воробйова". Науковий керівник запитав його, на який друкований матеріал Валентин має намір спиратися у своєму дослідженні. Студент сказав, що, головним чином, на ще невідомі загальні твори, а також кілька публікацій у "Дніпрі", "Літературній Україні", дитячому журналі "Барвінок". Викладач сказав, що подібну роботу він може готувати самостійно, для себе, а в вузі існують вимоги щодо

наукових студентських робіт і одна з них — обирати за об'єкт дослідження обов'язково визнаних і друкованих письменників. От якби у Воробйова вийшла книжка...

— З такими віршами, як у Сингаївського, — кепкував Валентин, переказуючи подробиці співбесіди.

— Та ще добре перевірена й вихолощена, — докинув я.

— Отоді б я написав натхненно і з любов'ю, — зареготав товариш. Одного разу в редакції "Дніпра" я спостерігав за не частою суперечкою автора з видавцем з приводу цензурної сваволі.

— Я вимагаю, щоб жодних виправлень без моєї згоди не робилося, — стоячи посеред кімнати, різко говорив Воробйов, — ти не маєш права панахати вірші, як тобі хочеться.

— Та зрозумій, що інакше їх не можна було друкувати! — не витримавши, бовкнув правду-матку завідділом поезії В.Коломієць.

— Нічого не хочу знати! Мої вірші мусять бачити світ такими, як я їх створив. Врешті-решт я в суд подам, — Воробйов вийшов, грюкнувши дверима.

— От чоловік, — трохи з осудом і жалем подивився йому вслід друкований майстер пера.

Це відбулося Десь наприкінці 1971 року. Відтоді поезія Миколи Воробйова не з'являлася друком навіть у спотвореному вигляді. Він одружився. Залишив університет. Працював сторожем на баштані. На обговоренні його творів у СПУ Василь Стус сказав, що поезія не може розвиватись нормально, коли поетам затуляють роти.

На факультеті блискавично поширилась чутка: виключають Кордуна і Рубана. Філологічний в університеті ніколи не міг похвалитися надміром чоловіцтва. Ті ж, хто носив штани, часто не відповідали дефініції — дужча стать. Причин тому багато і їх висвітлення — окрема тема. Але, на щастя, серед лічених хлопців, котрі пробивалися на філфак, можна було зустріти й непересічні особистості. Саме до таких належали Віктор Кордун і Василь Рубан. Підставою для виключення стало порушення ними правил поведінки в гуртожитку. Але всі розуміли, що визначальне тут — націоналізм. Хлопці були з хребтом, і в парткомі, звичайно, знали, що їхня творчість — не за канонами соціалістичного реалізму. На пам'яті ще був скандал із виключенням з п'ятого курсу Миколи Холодного одверто за політичними мотивами, і настрашений деканат волів спекатися потенційних протестантів під малославним побутовим приводом... Творча атмосфера в Києві за Шелеста була трохи вільніша, і в "Літературній Україні" вдалося терміново опублікувати добірки віршів ганених спудеїв. Тоді ще студкомітет прийняв рішення обмежитися суворою доганою. Але ніщо вже не здатне було вплинути на рішення університетських бонз. Наказ про виключення затріпотів на дошці оголошень під деканатом. Мені подобалися вірші Кордуна. Він не писав банальностей про "моє село", не захоплювався заяжоленими образами та з примітивним римуванням своїм першим коханням. Погляд його на світ був сучасний, а ще іронічний. Поет дивився на гарну жінку — і сповнювався пожаданням, у позитивному контексті згадував західних малярів-модерністів, та й традиційні теми:

любов, Батьківщина в нього звучали напрочуд свіжо. Це була тонка осмислена лірика, і зачарований нею, я в іншому світлі побачив Кордуна та його ескапади — звичайні парубоцькі витівки. Зрештою, свою серйозність він довів тим, що після виключення поступив і з успіхом завершив театрознавчий факультет інституту ім.Карпенка-Карого. Минув час. Він працював редактором у видавництві "Мистецтво", і його суспільне становище виглядало цілком благополучно. Взимку 1972 року я зустрів його на вулиці. Ми були не настільки знайомі, щоб виливатися до споду, і розмова точилася в колі проблем, порушуваних на сторінках "Літ. України". Потім я мимоволі поцікавився, як ся має його Муза. І тут раптом він почав розповідати, що написав кілька збірок віршів, сам передрукував їх, оправив у політурки й у такому вигляді давав читати приятелям. Я не зрозумів тоді, чи потрапило щось із тієї поезії за кордон, але цей самвидав вилучили в когось із заарештованих, і зараз його вже не вперше викликали до КГБ. Він був схвилюваний, проте у розповіді добирав слова. І було боляче дивитись на вродливого інтелігентного чоловіка, який посеред засніженого Хрещатика з гіркотою викладає історію свого неймовірного гріха, що невідомо ще чим закінчиться. Замовкнувши, Кордун глянув на мене. Я вловив у його очах якийсь причаєний холодок. Мене, мов струмом, ударило: він боїться, аби я не доніс. Перше бажання розраджувати, підтримувати на дусі цього зацькованого чоловіка одразу пропало. І я не став запевняти його, що не донощик. Чому я, чесна людина, мусів це декларувати? Я стояв, мимрячи щось про лихі часи, а до чого ж паскудно було на серці! Навряд чи мав тоді Кордун когось близького, щоб відвести душу. З його колишніх друзів у Києві не залишилось нікого, публіка у видавництві, де працював, — безмежно міщанська. Він довірився мені, бо мав дужчу від страху потребу вибалакатись. Ми попрощались. Кордун попростував геть зовні рівною ходою. Проте я відчув, які кішки шкребуть у нього всередині.

Слідчий Похил якось запитав, чи я знаю Михайла Григоріва. Запитувалось це без мети долучити свідка до справи, отож, я підтвердив факт побіжного знайомства.

— Також наш клієнт. — Похил задоволено примружився.

— А в чому справа? — поцікавився я.

— Та були в нього деякі похибки, — скомпонував фразу товариш слідчий добірною українською мовою.

— На царині поетики? — підтримав я в тон йому.

— Не тільки, — пролунало багатозначне. — Але відслужив хлопець у війську, залишився в Ризі, зараз працює робітником. Ось написав мені листа — дякує за науку.

Мова в юриста непомітно для нього самого набрала казармової чіткості. Приятель Миколи Воробйова. Віктора Кордуна, Михайла Саченка, інших гнаних та голодних поетів КДУ кінця 60-х років, Григорів — не найпривабливіша постать з того гурту, вже через самий потяг до зеленого змія. Тим не менше, Михайло писав вірші, які спонукали взятися до секретів поетичної творчості оперативних працівників держбезпеки. Він крутився у колі особливо небезпечних Світличного, Стуса, був завсідником культурних заходів, куди вчашали люди у вишиванках, на кшталт вечора

22 травня біля пам'ятника Шевченка, зрештою, його походження Західна Україна, Карпати — мало сприяло створенню позитивного враження у КГБ. Виключити його з університету було легко через незгоди з навчанням. А військо тоді у вершителів творчих доль на Україні ще вважалося дійовим перевиховним засобом.

Та й по поетові — "дякує за науку".

1975р.,Урал